

Atf: Sevinçli, V. ve Akman, H. (2024). Bahtiyâr-nâme Kullanılan Deyimlerin Öge Kullanımı ve Kelime Gruplarına Göre Sınıflandırılması. *Vankulu Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 13, 1-24.
Citation: Sevinçli, V. ve Akman, H. (2024). Classification of Idioms Used in Bahtiyâr-nâme According to the Use of Elements and Word Groups. *Vankulu Journal of Social Studies*, 13, 1-24.

Araştırma Makalesi / Research Article

Veysi SEVİNÇLİ* Hami AKMAN**

* Doç. Dr., Iğdır Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Iğdır/Türkiye.

Assoc. Prof. Dr., Iğdır University, Faculty of Arts and Literature, Department of Turkish Language and Literature, Iğdır/Türkiye.

vsevincli@hotmail.com ORCID: 0000-0002-2069-7138

** Dr., Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Van/Türkiye.

Dr., Department of Turkish Language and Literature, Van/Türkiye. hamiakman@gmail.com ORCID: 0000-0001-8787-2319

Bahtiyâr-nâme Kullanılan Deyimlerin Öge Kullanımı ve Kelime Gruplarına Göre Sınıflandırılması¹

Classification of Idioms Used in Bahtiyâr-nâme According to the Use of Elements and Word Groups

Öz

Bahtiyâr-nâme, dil açısından Eski Anadolu Türkçesi özelliklerini gösterse de içerisinde barındırdığı pek çok Arapça ve Farsça kelimenin varlığı sebebi ve de Pîr Mahmûd'un bir divân şâiri olarak gösterilmesi, eserin bir divan şiiri olarak kabul edilmesine yol açmıştır. Ancak belli başlı eserlerde onun bir divan şairi olduğuna dair herhangi bir bilgiye rastlanmamıştır. Manzûm olan söz konusu eserin bugüne kadar tek nüshası dışında başka bir nüshasına ulaşmak mümkün olmamıştır. Bahtiyâr-nâme'nin, içinde barındırdığı birçok özelliğinin yanında; dikkati çeken hususiyetlerinden biri de zengin bir deyim varlığına sahip olmasıdır. Bu çalışmada söz konusu eserde yer alan deyimler, detaylı bir şekilde ele alınmış ve bunlar ögeler ve kelime gruplarıyla kullanılışlarına göre olmak üzere başlıca iki ana başlıkta toplanmıştır. Ögelerle kullanımına göre deyimlerde, nesne + fiil bağlantısıyla (99), yer tamlayıcısı + fiil bağlantısıyla (59), özne + fiil (26) ve zarf + fiil bağlantısıyla kurulanlar (26) sayısal fazlalıklarıyla dikkat çekmektedir. Kelime gruplarıyla kullanılışları bakımından ise deyimlere; isim tamlaması, sıfat tamlaması, isnat grubu, edat grubu ve tekrar grubu gibi kalıplarda tesadüf edilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Pîr Mahmûd, Bahtiyâr-nâme, cümle ögesi, kelime grupları, deyim.

Abstract

Although Bahtiyâr-nâme shows the characteristics of Old Anatolian Turkish in terms of language, the presence of many Arabic and Persian words in it and the fact that Pîr Mahmûd is shown as a divân poet have led to the acceptance of the work as a divan poem. However, there is no information about him being a divan poet in major works. It has not been possible to find any other copy of this manzum work except for a single copy until today. Bahtiyâr-nâme, in addition to its many features; one of its remarkable features is that it has a rich idiom. In this study, the idioms in this work have been analysed in detail and they have been grouped under two main headings: according to their use with elements and word groups. According to their use with elements, the idioms with object + verb connection (99), place complement + verb connection (59), subject + verb (26) and adverb + verb connection (26) draw attention with their numerical excess. In terms of their use with word groups, idioms are encountered in patterns such as noun phrase, adjective phrase, attributive group, prepositional group and repetition group.

Keywords: Bahtiyâr-nâme, idiom, idioms according to their use with elements, idioms according to their use with word groups.

¹ Bu çalışma, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde Yard. Doç. Dr. Muzaffer Akkuş danışmanlığında Veysi Sevinç tarafından 1992 yılında tamamlanan "Bahtiyâr-nâme" başlıklı Yüksek Lisans Tezinden türetilmiştir.

Giriş

Bahtiyâr-nâme 14. yüzyılın sonunda Pir Mahmûd tarafından yazılmış bir mesnevidir. Eserin bugüne kadar bilinen tek nüshası mevcuttur. Eserde Allah (CC) ve Hz. Muhammed'e (s.a.v.) yazılmış iki önemli manzûme vardır. Arûzun değişik kalıplarıyla yazılan bu eserde ölçüler her bölümün baş kısmında verilmiştir. Metinde konu bakımından bir bütünlük görülmektedir. Eserde yer alan her beyit ayrı ayrı numaralandırılmıştır.

Bahtiyâr-nâme Eski Anadolu Türkçesi özelliklerine sahip olmakla birlikte içerisinde barındırdığı pek çok Arapça ve Farsça kelimelerin varlığından ötürü Pir Mahmûd'un bir dîvân şâiri olarak gösterilmesine ve eserin de dîvân şiirinin özelliklerinin bir kısmına sahip olmasına yol açmıştır (Sevinçli, 1992, s. VII).

Eserin müellifi Pir Mahmûd için kaynaklarda her ne kadar bir dîvân şâiri olduğu görüşü ileri sürülse de bu konuda Tezkiretü's-Şuarâ, Osmanlı Müellifleri, Ansiklopedik Dîvân Şiiri Sözlüğü, İslam Ansiklopedisi, Şakâik-i Nu'mâniyye, Keşfü'z-Zünûn gibi eserlerde net bir bilgiye ulaşılamamıştır. (Sevinçli, 1992, s. VIII).

2787 beyitlik eserde en dikkat çekici özelliklerden biri, Pîr Mahmud'un aruzu oldukça başarılı bir şekilde kullanmasıdır. Eserde değişik kelime grupları, söz sanatı ve özde aynı, ancak farklı tanımları yapılan, oldukça fazla sayıda görülen deyim varlığı da öne çıkan özellikler arasındadır.

Deyim hakkında çok fazla tanım yapılmıştır. Doğan Aksan "Deyim genellikle bir durumu, karşılaşılan olayların özelliklerini, insan karakter ve davranışlarını, insanların fiziksel ve ruhsal niteliklerini belirtmek üzere birden çok sözcükle oluşturulur" tanımını yapmıştır (2014, s. 95), Mehmet Hengirmen "Genellikle gerçek anlamının dışında kullanılan, anlatımı daha güzel ve etkileyici yapan, toplum tarafından ortak olarak benimsenen kalıplaşmış sözler" (2011, s. 7), Vecihe Hatiboğlu "Anlatım gücünü artırmak için gerçek anlamı dışına kayan bazı sözcükleri değişmediği halde bazıları değişip çekimlenebilen kalıplaşmış birden çok sözcük" (1978, s. 38), Zeynep Korkmaz "Gerçek anlamından farklı bir anlam taşıyan ve çekici bir anlatım özelliğine sahip olan kelime veya kelime grubu" (2017, s. 111), Ahmet Topaloğlu, *Karşılaştırmalı Dilbilgisi Terimleri Sözlüğü*'nde "Çekici bir anlatım özelliği taşıyan, genellikle asıl anlamından ayrı mecazi bir anlam belirten kalıplaşmış kelime öbeği" (2019, s. 48), Ömer A. Aksoy "Deyimler, kavramları mecaz yoluyla, anlatım güzelliği ve özgünlüğü içinde belirten kalıplaşmış sözcük öbekleri ya da tümcelerdir" (2017, s. 498) şeklindeki ifadelerle yer vermişlerdir. Zeynep Korkmaz'ın *kelime ya da kelime grubu* tanımlaması dikkat çekicidir; çünkü deyimden genelde en az iki kelimedenden oluştuğu kabul edilen bir görüştür.

Günay Karaağaç, deyimlerin kalıp sözlerin en yaygını olduğunu ve öğelerinin anlamlarıyla ilgili olmayan kalıp sözler olduğunu ifade etmiştir (2022, s. 271).

İsmail Parlatır deyimlerin kalıplaşmış söz dizileri olduklarını, birden fazla söz ya da söz öbeğinden ve en az iki kelimedenden oluştuğunu, gerçek anlamlarından uzaklaştıklarını ifade etmiştir (2010, s. 1-2).

Deyimler kalıplaşmış kelime gruplarıdır. Genelde en az iki kelimedenden oluşsalar da *öp babanın elini, ayıkla pîrincin taşını* örneklerinde olduğu gibi üç kelimedenden oluşan deyimlere de rastlanmaktadır (Sevinçli, V. 2020, s. 127).

Yukarıdaki tanımların da ışığında deyim genel özellikleri şöylece sıralanabilir:

1. Deyim en az iki kelimedenden oluşur.
2. Deyim genellikle gerçek anlamından uzaklaşmış mecaz bir anlam kazanır.
3. Deyim, kalıplaşmış söz öbekleridir. Dolayısıyla deyim oluşturulan kelimelerin yerleri değişmez ve yerlerine başka kelimeler kullanılamaz.
4. Deyimde uzun cümlelerle anlatılmak istenen şeylerin kısaca anlatılması söz konusudur.
5. Deyimler anlatıma canlılık, ahenk ve renk katar. Böylece anlatılmak istenen şeyin akılda kalmasını kolaylaştırır.
6. Deyimler çeşitli çekim ekleri olarak cümlenin herhangi bir ögesini oluşturabilirler.
7. Deyimler kullanılan oldukları toplumun hayata bakışını, olaylar ve durumlar karşısındaki yaklaşımını ifade eden bir kültür taşıyıcısıdır.
8. Deyimleri oluşturan kelimeler uzun süre değişmeden kullanılageldiklerinden söz varlığı incelemelerinde oldukça önemli bir yere sahiptir.

Deyimlerin özellikleri bunlarla sınırlı değildir. Bu sıralananlar, deyimden öne çıkan ve en belirgin olan özelliklerdir.

Bahtiyâr-nâmede geçen deyimlere başka edebî eserlerde de rastlamak elbette ki mümkündür. Çünkü Türkçe, bir çınar gibi aynı köke dayanan ve dallarından sayısız eserler çıkarmış abide bir dildir. Ve bu dille yazılmış eserlerde bunları görmek de son derece normaldir. Bu sebeple Bahtiyâr-nâme’de şahit olduğumuz deyimleri, diğer Türkçe eserlerde görmek tabiidir.

Bu çalışmada söz konusu eserde yer alan deyimler ele alınmıştır. Bunlar, ögelerle kullanılış ve kelime grubu kalıbında işlevlerine, anlamlarına göre ana başlıklara ayrılmıştır. Bu başlıklar da daha sonra alt başlıklarla ele alınmıştır. Deyimler, Veysi Sevinçli’nin yüksek lisans tezi olarak hazırlanan Bahtiyâ-nâme (1992) adlı çalışmadan alınmıştır. Bahtiyâr-nâme’de yer alan deyimler, ögelerle ve hangi kelime grubundan oluştuğuna göre ele alınmıştır. Bunlar aşağıdaki gibidir.

1. Ögelerle Kullanımına Göre Deyimler

1.1. Tek Ögeden Oluşanlar

1.1.1. Yer Tamlayıcısı+Fiil Bağlantısıyla Kurulanlar

Bu şekilde kurulan deyim sayısı 59 (59)’dur:

...*A yolına gitmek*: Takip etmek, uymak.

Bu bühtâni ölürsen itmezem hiç / Ki ‘āsiler yolına gitmezem hiç “Ölsem bile bu suçlamayı yapamam; asilere asla uyamam!” (648)

başta gelmek: Rastlamak, karşılaşmak, maruz kalmak.

Bes(pes) andan şoñra görevüz Huzādan / Başumuza ne gelür bu kazadan “Ondan sonra Allah’tan gelen bu kazayla başımıza ne iş gelecek görelim.” (335)

başta vü cāna kıymak: Ölümü göze almak, canını feda etmek.

Müşādif olıcağ Bāzirgāna / Kıyiban orada başta vü cāna “Bezirgāna tesadüf edince orada canından geçerek...” (1932)

başta yetmek: Başarıya ulaşmak, hayırlı sonla bitmek.

İşün irte gice başlara yetstün / Dün ü gün düşmenün ateşte yatsun “İşin her an istediğin gibi sonuçlansın; düşmanın her zaman ateşte yatsın.” (1475)

başından geçmek: Başından geçmek, bir şey yaşamak.

Meger kul orada mecmü’i hāli / Bu başından geçen dürlü zevāli “Meğer köle oradaki bütün hāli, başından geçen bu türlü olayı...” (2245)

baştan çıkmak: Yoldan çıkmak, yanlış yola girmek.

Anuñ kim cürmi çokdur tağ u taşdan / Nola bugün eger çıkarsa başdan “Suçu dağ ve taştan çok olan kimse bugün baştan çıkarsa ne olacak?” (2381)

boya irişmek: Boyu uzamak, boy atmak, büyüyüp gelişmek.

Kim ay aydan u yıl yıldan ulaldı / Boya irişdi vü hüsne bolaldı “...Ki aylar ayları ve yıllar yılları kovaladı; boy attı ve güzelleşti.” (471)

boya yitmek: Boyu uzamak, büyüyüp gelişmek.

Buğur oğlamı terbiyet itdi / Çün ulaldı büyüdi boya yitdi “Oğlamı büyüyüp gelişince onu terbiye etti.” (1079)

cana kıymak: Cinayet işlemek, acımasızca hareket etmek, gözü bir şeyi görmemek.

Müşādif oldı biraz kār-bāna / Ki kıymışdı bular baş u cāna “Biraz sonra, bir müddet sonra kervana tesadüf etti ve bunlar, çok acımasız olmuşlardı.” (484)

cāna yetmek: Canından bezmek, usanmak, bıkmak.

Bu il anuñ elinden cāna yetdi / Ki barmaqlar ağızda kana yetdi “Bu memleket onun yüzünden canından bezdi, parmakları ağızda kana bulandı (parmaklarını ısırarak suretiyle kanattılar).” (1257)

derde düşmek: Derde düşer olmak, dertli olmak.

Ki bu oğlan gidelden ... / Düşüben derde bulmazdı dermān “...Ki bu oğlan gideli...; derde düşüp derman bulamazdı.” (2023)

egri yola gitmek: Yanlışta sapmak, hata etmek.

Didi kim ben aña bühtân itdüm / Uyup şeytâna egri yola gıtdüm “Şeytana uyup bana öyle bir şey yaptı ki herkes ondan dolayı şaşır kaldı.” (276)

elden almak: Kapmak, alıp götürmek.

Kızımı gücile elimden aldı / Yüzümün şuyını yerlere şaldı “Kızımı zorla elimden aldı; haysiyetimi beş paralık etti, yerlere saldı.” (277)

ele girmek: Yakalanmak, ele geçirilmek, teslim alınmak.

Ele girdi getirdiler hemân-dem / Buğur bih-gürd oldu şâz u hurrem “Yakalandı, getirdiler hemen; o zaman Bihgürd mutlu oldu.” (2102). *Buğur dönüp aña şâh eydür iy yâr / Ki girmiş elüğe bu serv ü refîâr* “O anda şah ona dönerek der ki ey yâr bu servi boylu eline düştü.” (515)

elinden almak: Kurtarmak, bir tehlike vs.den kurtulmak.

Elinden düşmânün cânını almış / Kaçır ol dem bunun katına gelmiş “Düşmanın elinden canını kurtarmış; o zaman kaçır bunun huzuruna gelmiş.” (1457)

elinden kaçmak: Elinden kurtulmak, kaçmayı başarmak.

elinden ol kişünün kaçdı bir gün / Gelip çağırdı şâha eyledi ün “Bir gün o kişinin elinden kaçtı; gelip saha çağırdı, seslendi.” (1428)

eline vermek: Teslim etmek.

Kızı virübenün eline derhâl / Anı atasına eyledi irsâl “Kızı derhal ona teslim edip babasına gönderdi” (1965)

fikre talmak: Düşünceye dalmak, derin düşünmek.

Bu kez Büşâbîr ol dem yine geldi / Anı bulmağına fikre taldı “Busabir o zaman yine geldi; onu bulmak için düşünmeye, bulma yollarını aramaya başladı.” (1370)

göklere çıkmak: Yükselmek, ağmak.

Şu resme anda medfün etdi şâhu / Ki çıktı göklere feryâd u âhu “Şahı öyle bir defnetti ki onun ah ve feryadı göklere kadar ulaştı.” (161)

gönlinden götürmek: (Bir şeylerden) vazgeçmek, aklından çıkarmak.

Buni didi vü bir kaç gün oturdu / Sefer kaydını gönlinden götürdi “Bunu dedi ve birkaç gün oturdu; gitme düşüncesini unuttu.” (708)

gözine irmek: Görmek, gözüne ilişmek.

Kimsenün gözine irmedi hiç / Yüzünün vaşfını güller virmedi hiç “Kimse böyle birisini görmedi; yüzünün özelliğini, şeklini güller (bile) anlatamadı.” (119)

hapse şalmak: Hapse atmak, hapsedmek.

Bu suţân hod buları hapse şaldı / Bulardan intikâmın ol dem aldı “Bu sultan, kendisi (bizzat) bunları hapse attı; o anda da intikamını bunlardan almış oldu.” (1426)

hadden aşmak: Haddini aşmak, aşırı gitmek.

Şu resme hadden aşta oldu sāvâş / Ki fark olmazdı yerde taşdan baş “Savaş, o kadar şiddetli oldu ki (yere düşen) baş taştan fark edilmezdi.” (2185)

...hâle girmek: Bir başka davranışta bulunmak, farklı tavır sergilemeye başlamak.

Sebeb ne oldu kim girdün bu hâle / Ki bahtun güneşi düşmüş vebâle “Sebeb nedir ki bu hâle düştün; bahtının güneşi vebale düşmüş.” (623)

...hâline dönmek: Bir hâlden başka bir hâle girmek, değişmek.

Anun hâline döndi hâlüm uşda / Meger kim naşs oldu fâlüm “Onun gibi oldum işte; gel gör ki bahtım tersine döndü.” (680)

işe yaramak: Elverişli olmak, elinden iş gelmek.

Hemān kendüden artuğ cümle varın / Bahādur serverān işe yararın “Hemen kendisinden başka herkesi; kahramanlar, baştakiler ve işe yarayanlar...” (425)

kanına girmek: Katil olmak, elini kana bulamak.

Kimsene kanına girimezem ben / Ne eylerseñ bugün uş baña it sen “Ben kimseyi öldüremem; ne yapacaksan bana yap” (596)

kıydına düşmek: Birisi için üzölmek, kaygılanmak, kederlenmek.

Meger bir niçe aydan soñra nāgāh / Sefer kıydına düşdi anda bu şāh “Meğer birkaç aydan sonra ansızın bu şāh sefer etme kaygısına kapıldı.” (1456)

kemāle yitürmek: Olgunlaştırmak, kemāle erdirmek.

‘Adli kemāle yitüren ol devleti füzün / Hāq halk içinde ol kulu key mu‘teber kıılır “Adaleti kemale erdiren o bahtı çok olan (şāh)dır; Allah halk içinde o kulu çok muteber eder.” (1442)

kedüzinden gitmek: Kendinden geçmek, bayılmak, bilincini kaybetmek.

Hemān kim bu sözi sulţān işitdi / Kaķadı kendüzinden geli gitdi “Sultan bu sözü işitir işitmez öfkeleni ve kendinden geçti.” (189)

kıl ü kıāle düşmek: Dedikoduya maruz kalmak, dillere düşmek.

Ki suçıla nicesi hāle düşdi / Temāmet dilde kııl ü kıāle düşdi “...Ki suç ile nasıl bir hāle geldi; tamamen dedikoduya (dile) düştü.” (264)

maķşūdına irmek/irürmek: Amacına, hedefine ulaşmak/ulaştırmak.

Hākuñ lutfından umaram bugün sen / Ki yarın iresin maķşūdına sen “Allah’ın lütfuna sığınarak dilerim ki sen yarın muradına eresin.” (410). *Didi ger ivmeseydün bu işe sen / İrürürdüm seni maķşūdına ben* “Eğēer bu işte acele etmeseydin seni muradına erdirirdim, dedi.” (1668)

murada yitmek: Maksudına, amacına ulaşmak.

Murāda yitdiler bunlar temāmet / Andan kırtuluban hoş ferāğat “Bunlar, ondan hoş bir şekilde kurtularak tamamen muratlarına erdiler.” (1198)

murada irişmek: Amaca, hedefe, maksada erişmek.

Ki şabrıla irişesiz murāda / Yetesiz bu yakında ‘adl ü dāda “...Ki sabırla murada, muradınıza eresiniz; (bu sebeple de) yakın zamanda adalet ve yardıma ulaşırsınız.” (1326)

...odına düşmek: Herhāngi bir şeye kin tutmak, haset etmek.

Takarrübde göricek Bütēmānı / Hased odına düşdiler temāmı “Butemam’ın yaklaştığını görünce tamamı ona haset ettiler.” (1595)

od(lar)a yakmak: Ateşe vermek, ateşte yakmak.

Anuñ heycā güninde ‘aks-i tıği / Havada odlara yakardı mıği “Savaşta onun kılıcının saçtığı ışık havadaki bulutları dahi yakardı.” (83)

öğinde dimek: İçinden demek, düşünmek.

Öğinde dir ki baña uşbu diħkān / Viriben haķımı itmezse iħsān “İçinden (aklından geçirerek) der ki: Bu çiftçi ihsanda bulunup bana hakkımı vermezse...” (773)

özinden gitmek: Kendinden geçmek, bilincini kaybetmek, baygınlık geçirmek.

Bes andan soñ buni sulţān işitdi / Melül olup özinden külli gitdi “Ondan sonra sultan bu nu işitti; melül olup tamamen kendisinden geçti.” (1864)

suya bıraķmak: Umursamayarak bir tarafa atmak, gözden düşürmek.

Çü altun acısı cāmını yakdı / Bu oğlancıkaları suya bıraķdı “Altının derdi canını yakınca bu oğlancıkları gözden çıkardı, umursamadı.” (1020)

söze başlamak: Konuşmaya başlamak, söz söylemek.

Hezārān nāz ile başladı söze / Ki gine söz yirine inci düze “Binlerce naz ile söz başladı söze ki yine söz yerine inci dizsin.” (2315)

sözünden dönmek: Sözünden caymak, sözünü tutmamak.

Sözünüzden sizün döner degilüz / Eger dönersevüz hod er degilüz “Sizin sözünüzden çıkacak değildir; eğer dönersek de biz mert değiliz.” (289)

sözine uymak: Tavsiyesine uymak, sözünü dinlemek.

Buğur şāh eydür aña farîğ ol sen / Ki hasîdler sözine uymanam ben “O zaman şah ona, sen rahat ol, hasetçilerin sözüne uymam ben, der.” (1581)

şeytāna uymak: Nefsine uygun hareket etmek.

Uyup şeytāna bir iş itdi baña / Ki ‘ālem halkı andan kaldı taña “Şeytana uyup bana öyle bir şey yaptı ki herkes ondan dolayı şaşır kaldı.” (276)

tahta çıkmak: Padişah veya hükümdar olmak.

Qadîmi tahtına çıqdı girü şāh / Münevver itdi burcını māh “Şah, tekrar, yeniden tahta çıktı; ay, burcunu parlak etti.” (434)

toğru yola gitmek: Hakikati, doğruyu bulmak, yanlıştan ve hatadan dönmek.

Huzāzād ol dem anda tevbe itdi / Bu toğru yola ihlāsıla girdi “Hüda-dat, o an orada tövbe etti; samimi duygularla doğru yola girdi (yanlıştan döndü).” (506)

uykuya talmak: Uyuyakalmak, uyuklamak.

Çıkıban yatdı taht üstinde kaldı / Şarābıla meger uykuya taldı “Çıkıp yattı, tahtın üstünde kaldı; meğer şarap içip uyudu.” (565)

üstine üşmek: Başına üşüşmek, toplanmak.

Kim ol sâ‘atda āh eyledi düşdi / Halāyık işidüp üstine üşdi “...Ki o anda ah edip yere düştü; halk (bunu) duyup başına toplandı.” (1961)

... içine düşmek: Vebale girmek, vebal altında kalmak.

Gerek kim ben alam çağını māluğ / Ki düşdüm içine nā-geh vebālün “Ben malın ücretini almalıyım; ansızın vebale girdim.” (1812)

yele virmek: Heba etmek.

Kişi çok idicek hilm ü vaqāri / Virür şeksüz yele nāmus u ‘āri “İnsan ağırbaşlılığı ve sakin olma durumunu kaybedince, şüphesiz namus ve utanma duygusunu yele verir.” (2582)

yire şalmak: Değersizsizleştirmek, değersiz hâle sokmak.

Şu resme gayretümi şaldı yire / Ki bini bir dahtı bu hâlde yire “Gayretimi öyle bir değersizleştirdi; beni bir de bu hâlde yerer.” (272)

yola gitmek: Yola çıkmak, gitmek.

Biraz yoldaşıla yola giderdi / Gice gündüz harāmiliğ iderdi “Birkaç yoldaşı, yol arkadaşı ile yola çıkar ve de gece gündüz, sürekli haramilik ederdi.” (479)

yolundan dönmek: Vazgeçmek, ısrar etmemek.

Velî yigrek budur kim buña sulţān / Yolundan dönme saña kıla fermān “...Ama bunun için en iyisi budur ki sana ferman buyurursa (dahi) yolundan dönme!” (184)

...yolına düşmek: Meyletmek, uymak.

Kaçan kim bir kişiye hışm ideydi / Gāzāb yolına düşiben gideydi “Ne zaman ki birisine öfkelenen kızgınlığa kapılıp giderdi.” (87)

yolundan dönmek: Vazgeçmek, ısrar etmemek.

Velî yigrek budur kim buña sulţān / Yolundan dönme saña kıla fermān “...Ama bunun için en iyisi budur ki sana ferman buyurursa (dahi) yolundan dönme!” (184)

yola varmak: Yola çıkmak, yol almak.

Kim az müddetde çokluğ milkile māl / Yola varıban oldı cümle pāmāl “...Ki yola çıktıktan bir zaman sonra mal ve mülkün hepsi mahvoldu.” (703)

yola gönülmek: Yola koyulmak, yola çıkmak, yönelmek.

Bunu didi gönüldi ol yola tîz / Alıban bir niçe dürr-i dil-âviz “O, bir hayli güzel inci (yanına) alarak bunu dedi hemen yola koyuldu.” (949)

zevâle uğramak: Zarara uğramak, zarar etmek.

Eyitdi iy bilülü ulu lālā / Bugün ansuzda uğradum zevâle “Ey bilgili, yüce lala! Bugün o yokken fena oldum, dedi.” (175)

zevâle düşmek: Zarara uğramak, zarar etmek.

Sebep ne oldı kim girdün bu hâle / Neden düşdün bugün böyle zevâle “Sebep ne oldu ki bu hâle girdin; neden böyle zarara uğradın?” (2095)

ziyâna irmek: Zarara uğramak, zarar görmek.

Şafâ vü bahtıla olup hemîşe ber-hürdâr / Ziyâna irmedin olsun cihân içinde zamân “Dünyada, zaman tükenmeden zevk ve eğlence ile dâima berhudar olsun.” (56)

1.1.2. Nesne + Fiil Bağlantısıyla Kurulanlar

Bu şekilde kurulan deyim sayısı 99 (doksan dokuz)’dur. En fazla kullanım budur.

ağzını açmak: Söz söylemeye başlamak, konuşmak.

“Çün oldı uşbu resme kıl ile kal / Sipeh-sālār ağzını açdı derhâl” “Bu şekilde söz söylemeye başlayınca, Sipehsalar (da) hemen ağzını açtı; konuşmaya başladı.” (125/262)

ad kıomak: Ad vermek, isim koymak.

Olup ‘ayyār bu işden kıatı şād / Kıodı oğlancuğın adın huzādād “Ayyar bu işten çok mutlu olup oğlanın adını Hüda-dat bıraktı.” (468)

adın ayımak: (birinden) Bahsetmek, (birini) zikretmek.

Ki ya ‘ni vire mālın cevherinin / Ya ayımaya adın öz gevherinin “...Yani mücevheri ve malımı versin; yoksa kendi mücevherinin adını (dahi) anmaz.” (837)

‘aql itmek: Aklını kullanmak, aklını kullanarak karar vermek.

Buğur nā-çār döndürdi ‘amārı / Ki ‘aql idüp ala ol gül-‘izārı” “Bu anda çaresiz Amar’ı geri döndürdü ki akıllı edip o gül yanaklıyı (gül yanaklı güzeli) alsın.” (173)

amân virmemek: Göz açtırmamak, rahat vermemek.

Niçe kim hatun itdi āh u zārı / Amân virmedı bu mest aña bārı” “Hatun ne kadar ah u vah ettiyse (de) bu sarhoş ona bir kere (olsun) rahat vermedi, göz açtırmadı.” (1366)

aşşı virmek: Fayda sağalamak.

Didi kim şunca gezdüm bu cihānı / Ki virdüm aşşı taladum ziyānı “Bu dünyayı bu kadar gezdim ve fayda sağladım, zararı ortadan kaldırdım, dedi.” (705)

ayağın öpmek: Ayaklarına kapanmak, yalvar yakar olmak.

Göricek tîz heves orada anı / Egildi ayağın öpdı revānı “Onu orada çok istekli görünce, hemen eğilerek ayağımı öptü.” (2093)

ayağ başmak: Adım atmak, ayak basmak.

Ne cānıla ayağ başduñ buña sen / Hele hālünji saña bildürem ben “Sen hangi cesaretle bu işe, buna adım attın, yeltendin; (şimdi) ben de durumunu sana bildireyim!” (575)

ayağ urmak: Adım atmak, ayak basmak.

Süvār-ı ‘azm anuñçün rikāba urdı ayağ / Felek irādeti eline sunı virdi ‘inān “Azimli binici onun için ata bindi; feleğin iradesi, eline dizginleri verdi.” (41)

bağrını tağlamak: Acı vermek, üzme.

Bakıp yüzine hatun şâhun ağlar / Bu 'âlem bağrını âhile tağlar "Hatun, şahın yüzüne bakınca ağlamaya başlar ve bu âlem bağrını ah ile yakar (herkesi hüzne boğar)." (326)

baş kesmek: Öldürmek, katletmek.

İkinizin dağı başın keserem / Sarayınız kapısına aşaram "İkinizi de öldürür, başınızı sarayınızın kapısına asarım." (645)

behre almak: Pay almak, hakkına düşeni almak, istediğini elde etmek.

Giderek çünkü yakın kaldı şehre / Umar kim vaşl ilinden ala behre "Git gide şehre yakınlaşınca ister ki kavuşmada şehirden pay alsın (kavuşsun)." (1004)

beyn bulmak: Fırsat bulmak.

Yiri giñ-idi çünkü fariğ oldu / Buğur zulm eylemege beyn buldı "Rahat bir konumdaydı, bu yüzden ferahlık buldu; şimdiyse zulmetmek için fırsat buldu." (275)

bir adım atmamak: Hiçbir yere gitmemek, (bir yerden, bir noktadan) ayrılmamak.

Ger ölürsem seni terk itmezem ben / Seni koyup bir adım atmazam ben "Ölsem bile seni terk etmem; seni bırakıp da ben (bir an olsun) bir yere gitmem." (341)

cân virmek: Ölmek.

Hemân-dem hançeri ile urdı anı / Kim ol sâ'at düşiben virdi cânı "O anda hançeriyle onu vurdu ve o, hemen oraya düşüp öldü." (1802)

cânını yakmak: Canını yakmak, acı vermek.

Çü altun acısı cânını yakdı / Bu oğlancıkları suya bırağdı "Altının derdi canını yakınca bu oğlancıkları suya bıraktı (umursamaz oldu)." (1020)

cefâsın çekmek: Eziyetine maruz kalmak.

Ki çeküp rûzigârıñ çok cefâsın / Bulmaduğıdı hergiz vefâsın "...Ki zamanın çok cefasını çekip asla vefasını bulamadık." (1179)

cezâ çekmek: Ceza çekmek, eziyete maruz kalmak.

Yoğısa sen bilirsin çek cezânı / Eger itdünise bulğil sezânı "Yoksa sen bilirsin cezanı çek; eğer (onu) yaptınsa da karşılığını gör." (633)

cezâsını bulmak: Cezasını çekmek.

Ki mücrimler anuñ içinde ola / Cezâsını anuñ anda bula "...Ki suçlular onun içinde olsun ve onun cezasını da orada çeksin." (921)

çâre bulmak: Çare, derman, çözüm bulmak.

Çü kurtulmağlığa emri karardan / Kişi çâre bulamaz hîç hazerden "İnsan kaçınarak kararlaştırılmış bir emirden asla kurtulamaz." (2721)

dâd almak: Muradına hasıl olmak, istediğini elde etmek.

Anuñla olunca sürdi murâdı / Cihândan alubanın bunca dâdı "Onunlayken dünyanın bunca zevkine ulaşım muradına erdi." (209)

dem urmak: Bir şeyden söz etmek, konu açmak.

Anı çün kârbân-sâlâr gördi / Anuñ hâlini şormağa dem urdı "Kervanbaşı onu görünce onun hâlini sordu, ondan söz etmeye başladı." (493)

diş bilemek: Kötülük yapmak için fırsat kollamak, hazırlık yapmak.

İşitdüm kim bugün ol uğrıya hân / Kim aña diş bilerler cümle insan "İşittim ki bugün o hırsıza padişah ve bütün insanlar diş bilerler." (1222)

eksügi kalmamak: Eksiđi olmamak, eksikleri tamamlanmak.

Dağı eksügi kalmadı anuñ / Bulicağ tâcın u tahtın keyânıñ "Keya'nın taç ve tahtını bulunca onun artık eksisđi kalmadı." (446)

el alışmak: El tutuşmak, ele ele tutmak.

El alışıp oradan gitti bunlar / Meger bir ile dahı yetdi bunlar “Ele ele tutuşup oradan ayrıldılar; anlaşılan o ki bunlar bir memlekete de ulaştılar.” (1041)

elin şunmak: Niyetlenmek, cüret etmek, bir işi yapmak üzere harekete geçmek.

Ne iş kim işler olursa kıılır pîç / Neye elin şunarsa olur hiç “Ne iş yapsa (hangi işe niyetlense) karmakarışık hâle getirir; neye elini uzatsa (onu) hiç eder, bozar.” (894)

el çekmek: Feragat etmek, vazgeçmek.

Her kim bulardan el çeküben ihtirâz ide / Bil devletin öğişleriüj müstaķîm olur “Her kim ki bunlardan el çekip kaçınsa bil ki bahtına olan övgüler sürekli olur.” (988)

el urmak: Niyetlenmek, (bir şeye) kastetmek.

Bes andan şoñra Kirmân şâhı turdı / Meger şohbet yarağına el urdı “Ondan sonra Kirman şahı ayağa kalktı; oysa sohbet için niyetlendi.” (375)

ferâh bulmak: Rahatlığa kavuşmak.

Bunu çün kâm-gâr işitdi ol dem / Ferâh buldı vü oldı şâz u hurrem “Kâmgâr o anda bunu işitince, içi rahatladı ve mutlu oldu.” (2416)

fitne koparmak: Karışıklık çıkarmak, huzursuzluğa sebebiyet vermek.

Yalan kim maşlahat bitüre ol hoş / Şu gerçekten ki fitne koparur uş “İyi bir şey yapmış olması yalandır; gerçek şudur ki fitne çıkarır.” (631)

furşat bulmamak: Fırsat bulamamak, uygun bir an yakalayamamak

Çamustı cehd idiben çevre yaña / Bulmazlardı furşat hergiz aña “Hepsi çevre tarafta çalışıp çabaladığı için ona asla fırsat bulamazlardı.” (556)

galib gelmek: Galip gelmek, üstünlük sağlamak.

Meger galib gelip döndürdi anı / Ki dutdılar sipâhîler revânı “Meğer galip gelip onu geri döndürdü, askerler (de onu) hemen yakaladılar.” (2698)

gam görmek: Eziyet çekmek, gam yemek.

Hudûsından zamânun görmegil gam / Geçürgil ömri şazile demâdem “Dünya olaylarından ötürü üzülme; ömrü her an mutlulukla geçir.” (689)

gam yimek: Hüzünlenmek, kederlenmek.

Dahı bu iş için hiç yimegil gam / Mübarek gönlü key hoş tut demâdem “Dahası bu iş için hiç gam çekme; mübarek gönlünü her an ferah tut.” (414)

göñül virmek: Âşık olmak, gönül kaptırmak.

Göñül virdüm bu kıza nâ-gehâni / Revân itdün yolına baş u cânı “Bu kıza ansızın gönül verdim ve onun yoluna canımı koydum.” (176)

göz kaçmak: Gözüyle işaret etmek, göz kırpmak.

Çıkup bacaya karşı bakarıdı / İşâret eyleyüp göz kaçarıdı “Bacaya çıkarak karşı bakardı; gözüyle de azarlar (ve de) itiraz ederdi.” (642)

göz urmak: Göz atmak, bakmak.

Çün atlarınıñ üstine göz urdı / Temâmet cümlesini yahşi gördi “Atlarına (bir) göz attı; hepsini bütünüyle ve iyice gördü.” (533)

güş urmak: Kulak vermek, gizlice dinlemek.

Çodı gögsine bu ta vîzi ol dem / Aña güş urdı diñler oldı epsem “Bu muskayı o an göğsüne koydu; ona kulak verip dinledi, inandı sesini kesti.” (2313)

guşsa yimek: Gamlanmak, acı çekmek, üzülme.

Dilerdük ki bunu size edeydük / Bu işiñ guşsasın tızcek yiseydük “Bunu size yapmak isterdik; bu işin hemen kaygısına düşeydik.” (285)

hak virmek: Haklı bulmak.

Öginde dir ki baña uşbu dihkân / Viriben **hakımı** itmezse ihsân “İçinden der ki bu çiftçi ihsan edip (de) bana hakkımı vermezse...” (773)

harâc almak: Birinden zorla para almak.

Seniñ gibi sezâ-yı taht u tâci / Kim aldun cümle ‘âlemden **harâci** “Senin gibi herkesten haraç alan sultanlığa layık birisi.” (2395)

ibret tutmak: İbret almak

Kim anı göribenüñ ehl-i hayret / Tutarlarıdı mecmu ‘ını **ibret** “...Ki hayret edenler onu görüp hepsinden (de) ibret alırlardı.” (914)

icâzet vermek: İzin vermek.

Çü şehden oldı bu resme irâdet / Hemân-dem virdi bâzîrgân **icâzet** “Şahtan bu şekilde buyrulunca bezîrgân o anda izin verdi.” (517)

iş itmek: Bir iş yapmak, eylemde bulunmak.

Diyem kim anı benden idesiz / Dahı ana göre bir **iş idesiz** “Diyeyim ki onu benden edip (ayırpı) artık ona göre bir işe kalkışasınız.” (258)

iş göstermek: Görev vermek.

Bes (Pes) andan şoyra **iş gösderdiler** uş / Ki meşgûl ola ya ‘ni ol işe hoş “İşte ondan sonra (onlara) hoşça meşgul olabilecekleri iş buyurdular.” (952)

itdüğün bulmak: Yaptığı bir şeye karşılık bedel ödemek, cezasını çekmek.

Çü ‘âlemden budur erkân u pîşe / Kim **itdüğün bulur** kişi hemîşe “Çünkü dünyada esaslar ve âdet budur ki kişi ne yapmışsa mutlaka onunla karşılaşır (karşılığını bulur).” (2566)

ivâz bulmak: Bedel ödemek.

Ki bu dünyada ne işlerse kişi / **ivâz bulmak** durur elbetde işi “...Ki bu dünyada insan ne yaparsa elbette karşılık bulacaktır, bedelini ödeyecektir.” (2568)

kadriini bilmek: Değerini anlamak.

Anı her dem nevâziş kılırdı / Ki gül **kadriini** bülbül bilür-idi “Her an ona iltifat ederdi; zira gülün kadriini de (ancak) bülbül bilirdi.” (1570)

kâm almak: Bir şeyden istediğini elde etmek, zevk almak.

Muhaşşal olıban cümle merâmı / Cihândan alırlar çok dürlü **kâmı** “Bütün istekleri yerine gelerek dünyadan istedikleri zevki alırlar.” (1200)

kan dökilmek: Kan dökülmek, öldürülmek.

Meger bir zaħm-ı mihengir eylemiş ol / Ki **kan** anda **dökülmüş** key katı bol “Meğer o kesici aletlerden büyük yaralar açmış, bu yüzden orada çok fazla kan dökülmüş.” (2700)

kıyın yirmek: Durdurmak, düşmek.

Birinüñ adın atası dir-idi / Cihâna gelmedin **kıyın yir-idi** “Birinini adını babası söyleridi ve henüz dünyaya gelmeden onun derdine düşerdi.” (967)

kanın içmek: Kanına girmek, katletmek.

Nice oldı bir içim su bulunmaz mı dünyada / **Kanın** su yirine içen it kimi ketm olur “Nasıl oldu, dünyada bir içim su bulunmaz mı? Su yerine kan içen (katil olan) köpek gibi gizli olur.” (987)

kılıcın çekmek: Savaşmak üzere kılıcını kınından çıkarmak, savaşa hazır olmak.

Bunu didi **kılıcın çekdi** sulţân / Kim öldürüben anı kıla bî-cân “Sultan bunu dedi ve kılıcını çekti ki onu öldürerek cansız bıraksın (canından etsin).” (2501)

la ‘net oқımak: Lanet etmek, ilenmek.

Meger şehriñ kamu halkı temâmı / Ana **la ‘net oқıdı** hâs u ‘âmı “Meğer şehrin önde gelen ve sıradan halkının hepsi ona lanet okudu (beddua etti).” (731)

maşşudını bulmak: Amacına, hedefine ulaşmak.

Hakanuñ yoğ durur bundan yig işi / Ki maşşudını andan bula kişi “Hakanın, bir kimsenin maksadına erişmesinden daha iyi bir işi yoktur.” (211)

māl dirmek: Mal biriktirmek, dünyalık şeyleri elinde tutmak.

Direrüz aydan aya bunca māl / Hemān ancağ kalur bize vebālī “Aylardır bunca mal toplarsınız (zengin oluruz); ancak bize sadece vebali kalır.” (267)

mevdān bulmak: Fırsat bulmak, fırsat yakalamak.

Çü fırsat yazısında buldı mevdān / Feşaḥat atıyla kıldı cevālān “Fırsat ovasında (meydanında) uygun şartları bulunca, inandırıcı, etkileyici sözleriyle meydana çıktı.” (685)

maḥrūm kalmak: İstedğini elde edememek, bir şeyden yoksun kalmak.

Ḳala maḥrūm bunca beg-i ḥaşemden / Daḡı ayrıla enva‘-ı ḥademden “Bunca haşmetli beylerden mahrum kalsın; dahası hizmetçilerden ayrılınsın.” (405)

mişāl urmak: Benzemek, örnek teşkil etmek.

Meğer ki bāğ-ı İremden yüzi ururdu mişāl / Veyahud āb-ı Hızırdan sözi getürdi nişān “Meğer ki yüzü İrem bahçesine ve sözü Hızır’ın bengi suyuna benzerdi.” (30)

murād bulmak: Maksadına, muradına erişmek.

Neyi kim buyursa şeh buyursa oldur adum / Ki ḳul oldum şeha buldum murādum “Şah ne buyurduysa adım odur; çünkü şaha köle olunca muradıma erdim.” (525)

mūrādın bulmak: Maksadına ermek, amacına ulaşmak.

Bir ādem bulmağičün öz mūrādın / Ya bir dem almağičün nefsi dādın “Bir insan ya kendi muradına ermek için ya da bir an yardım almak için...” (1927)

murād sürmek: Zevk almak, keyif sürmek.

Anuñla olunca sürdi murādı / Cihāndan alubanın bunca dādı “Onunlayken dünyanın bunca zevkine ulaşıp muradına erdi.” (209)

mühlet virmek: Mühlet vermek, zaman tanımak.

Niçün ol müfde mühlet virürsin / Şunuñla kim anuñ ḥālin bilürsin “Neden şununla o faydalı kimseye mühlet veriyorsun; şundan dolayı ki onun hālını biliyorsun?” (912)

nāmūsı şınmak: Namusuna, şerefine, haysiyetine hanel gelmek, rezil rüsva olmak.

Ki nāmūsı daḡı şınmaya anuñ / Bugün ser-leşkeridür çünki ḥānuñ “...Ki onun namusu da beş paralık olmasın (namusuna hanel gelmesin); çünkü o, bugün hakanın komutanıdır.” (188)

naşīḥat virmek: Nasihat etmek, öğüt vermek.

Ḳaçan kim virirüz ana naşīḥat / İder ‘ālemlere bizi faḫaḥat “Ne zaman ki ona nasihat vermeye kalksak bizi el āleme karşı mahcup eder, alçak duruma düşürür.” (266)

ni ‘metini basmak²: Nankörlük etmek.

Başıp şāhuñ bir çok ni ‘metlerini / Unıdup tañrınuñ raḫmetlerini “Şahın birçok nimetlerine karşı nankörlük edip; Allah’ın rahmetlerini unutup...” (1771)

nişān getürmek: Benzemek, anımsatmak.

Meğer ki bāğ-ı İremden yüzi ururdu mişāl / Veyahud āb-ı Hızırdan sözi getürdi nişān “Meğer ki yüzü İrem bahçesine ve sözü Hızır’ın bengi suyuna banzerdi.” (30)

ölisin dirisin bilimemek: Akıbeti bilinmemek, sonunun ne olduğundan kimsenin haberi olmamak.

Sabāḫa dek gezip bulmadılar / Ölisin dirisin bilimediler “Sabaha kadar gezmelerine rağmen bulamadılar; hayatta mı değil mi bilemediler, bilgi sahibi olmadılar.” (1039)

‘ömür ipini kesmek: Öldürmek, hayatına son vermek.

² Bu deyimın aynısına *Süheyl ü Nev-bahār*’da da tesadüf edilmektedir: *Anuñ ni ‘metin başdı vü etdi güç / İli dutuban şāḫı oldu şoñ uç* “Ona nankörlük ve zorbalık etti; memleketi zaptederek sonunda (oranın) şahı oldu” (Cin, 2012, 285-2).

Buni didi buyurdu kim aşalar / Cihāndan 'ömrinüñ ipin keseler “Bunu dedi, buyurdu ki assınlar; dünyadan da ilişkisini kessinler.” (667)

‘ömür geçürmek: Hayat sürdürmek, ömrü geçmek.

Hudūsından zamānuñ görmegil ğam / Geçürgil ‘ömri şazile demādem “Dünyalıklardan ötürü üzülme; ömrü her an mutlulukla geçir.” (689)

pençe urmak: Pençe vurmak, pençe atmak.

Ra'iyet çün şîr ile ura pençe / Kõhnu karşı dutmuş ola rence “Halk aslanla pençe atma yarışına girerse, kolunu sıkıntıya sokmuş olur.” (1264)

rahat bulmak: Rahatlamak, ferahlamak.

Ger olmazsa benümle bu dil-ārām / Ne cān rahat bulur ne hõd dil ārām “Eğer bu sevgili (bu kadın) benimle olmazsa ne ben rahat, huzur bulurum ne de gönül” (170)

rāst gelmek: Rastlamak, denk gelmek.

Bu kardaşdı anlar ata ana / Anuñ için rāst geldi bu zebāne “Bu kardeşiydi, onlar (ise) baba ana; onun için bu dile geldi (bunun söylenmesi icap etti).” (1118)

revā görmek: Uygun bulmak, layık görmek, yakıştırmak

Kerime duhterini aña sultān / Revā görmekte hiç etmeye noşşan “Sultan, kızını ona layık görmekte hiç tereddüt etmedi.” (1903)

rızā virmek: Rızalı olmak.

Rızā virmede hergiz bu işe ol / Anuñ temkînine göstermedi yol “O, bu işe asla rıza göstermedi; onun temkinli davranmasını salık vermedi.” (2163)

şafā bulmak: Mutlu olmak, huzura ermek.

Münevver oldı nūrıla bu 'ālem / Şafā buldı demile nesl-i ādem “Bu âlem nurla aydınlandı ve insan nesli (insan oğlu) bir anda rahatlığa ulaştı (erişti).” (1553)

söz tutmak: Sözünde durmak, sözünü yerine getirmek.

Ki sizün sözünizi dutmayavuz / Siz emr itdüğünizi itmeyevüz “...Ki sizin sözünüzü tutmayacağız; sizin emrettiğiniz şeyi (şeyleri) de yapmayacağız.” (635)

tanuqluq virmek: Şahitlik etmek.

Hak için uş tanuqluq virürüz biz / Haqikat bilüp inanuñ aña siz “Allah (doğru olan) için işte şahitlik ederiz. Siz de (onu) hakikat bilip ve ona inanınız.” (867)

teraqqi bulmak: Daha iyi bir duruma, hâle gelmek.

Muqarın oldı ikbālile fāl / Dahı yigrek teraqqi buldı hālī “Baht ile ikbali birbirine yaklaştı; hâli daha da iyi oldu, ilerledi.” (538)

terkin urmak: Terketmek, bırakmak.

Kim anı şimdi tahtuñ üstinde gördüm / Bu gayretden cihānuñ terkin urdum “...Ki onu şimdi tahtın üstünde gördüğümde bu çalışma isteğiyle dünyadan, dünya nimetlerinden geçtim.” (584)

toğruluq göstermek: Doğru davranmak.

Didi kim şāh halvetidür bu dem uş / Buña ben toğruluq göstereyim hoş “Dedi ki işte bu an şahın yalnızlığıdır; ben buna iyi bir şekilde doğruluk (yolunu) göstereyim.” (1131)

ümîd dutmak: Umutlanmak, ümit bağlamak.

Bu bî-çāreye dutarlar ümîd / Haqadur ger olurlarsa nevmîz “Bu çaresizlere ümit bağlarlar; eğer umutsuz olurlarsa (bu) hatadır.” (1114)

yüzi suyını dökme: Haysiyetini, onurunu zedelemek.

Hemîşe gül-i surı yanağı reşginden / Yüzi suyını döker yanıban gül-i handān “Sarı gül, yanağını kıskanarak, gülün gül (ise) yanarak daima utanırlar.” (33)

yüz urmak: Yönelmek, teveccüh etmek.

Çü şāh irişdi bunlaruñ katına / Kamu yüz urdı şāhuñ hazretine “Şah bunların huzuruna ulaşınca, hepsi ona yöneldiler.” (117)

yir öpmek: Birisinin huzurunda saygısını abartacak bir şekilde eğilmek.

Bu kez yir öpüp ol beg turdı gitdi / Eyü sevğatıla irişdi yitdi “Bu defa o bey, saygıyla yere eğilip kalktı gitti; iyi dilekle geldi yetiştii.” (224)

yaş dökmek: Ağlamak, gözyaşı dökmek.

Benüm eylügüme bu mıydu pādāş / Diyüp dökdi kara gözden kızıl yaş “Benim iyiliğime verilecek karşılık bu mıydu diyerek kara gözden kanlı yaş döktü.” (278)

yüz tutmak: Yönelmek, yönünü çevirmek.

Şehüñ dergehüne dutdı kamu yüz / Günehsüz kanına kasd itdi düpdüz “Herkes, şahın dergâhına yöneldi; düpedüz, günahsızların canına kast etti.” (294)

yol bağlamak: Yol kesmek, engel olmak.

Be-küllî yolların bağlayup ol dem / Hücüm itdiler üstine derhem “O an yollarını tamamıyla keserek üstüne hemen o anda düzensiz bir şekilde hücum ettiler.” (295)

yol tutmak: Yola koyulmak, yola çıkmak.

Tutup uğrı yolu ol dünle sürdi / Koyuban milki kaçmağa yüz urdı “Gizli yolu tutup, gizlice yola girip o gece at sürdü; malı mülkü bırakıp kaçmaya başladı, yeltendi.” (309)

yol virmek: İmkân sağlamak, fırsat tanımak, geçmesine izin vermek.

Ki dördinci vezîr irdi kapuya / Meger yol virdiler girdi tapuya “...Ki dördüncü vezir kapıya geldiğinde huzura çıkmak için izin verdiler (huzura çıkmasına fırsat tanıdılar).” (1473)

zahmet çekmek: Zahmet çekmek, emek harcamak.

Eger lâyıq degülse ol şeha ol / Ne hâcet kim ola zahmet çeke bol “Eğer o şaha layık değilse ne gereği var çokça (bolca) zahmet çekmeye?” (1717)

ziyân getürmek: Zarara uğratmak, zarar vermek.

Hudâ-yı rab u rahîm durur izz ü kerîm / Getürmesün bu havâdis eliyle hiç ziyân “Allah; rahmet, izzet ve kerem sahibidir; bu hadiseler sebebiyle sizleri zarara uğratmasın!” (59)

yol göstermek: Kılavuzluk etmek.

Rızâ virmedi hergiz bu işe ol / Anuñ temkînine göstermedi yol “O, bu işe asla rıza göstermedi, razılık vermedi ve onun ağır başlılığına da aldırış etmedi.” (2163)

yol dutmak: Yola çıkmak, yola koyulmak.

Girü geldiği yolu dutdı gitdi / Yine sulţānıñ katına yitdi “Bir daha geldiği yola koyularak gitti ve tekrar sultanın huzuruna çıktı.” (2166)

yol çekmek: Yol zahmetine katlanmak, yola koyulmak, yola çıkmak.

Sinüñ gül yüzini görmek diler ol / Gerek kim çekesin anuñ-içün yol “O, senin gül yüzünü görmek ister; onun için de (sen de) yol zahmetine (yol yürürme zorluğuna) katlanmalısın.” (2214)

yol bulmak: Fırsat bulmak, imkân elde etmek.

Seni evvelinden yig seviser ol / Bulsarsın girü iqbālîne yol “O seni öncekinden daha çok sevecek (ve bununla beraber) isteğine kavuşmak için (mutlu olmak için) bir daha yol bulacaksın.” (2310)

yol urmak: Yol kesmek.

Buğur birkaç refîkı kendüye ol / Muşāhip eyleyüp ururıdı yol “Bundan sonra birkaç arkadaşıyla fikir birliği edip yol keserdi.” (2668)

yolu gözlemek: Birisini özlemlerle beklemek.

Gülüvv-i ‘amm kıldı cümle varı / Yolu gözleyüben ol şehriyârı “O şehriyar yolu gözetleyince tamamı ayaklanmaya başladı.” (2725)

yol itmek: Yol bulmak, yer etmek.

Bu kez ol gevher itdi gönlüme yol / Ki sultān oğludur şeksiz meger ol “Bu kez o kıymetli kişi gönlümde yer etti; o şüphesiz sultan oğludur.” (2772)

1.1.3. Zarf + Fiil Bağlantısıyla Kurulanlar

Bu şekilde kurulan deyim sayısı 26 (yirmi altı)’dır. Bunlar arasında, *göñülden diñlemek* “Can kulağıyla dinlemek” örneğinde ilk unsur ayrılma hâli eki almasına rağmen zarf olarak kullanılmıştır.

bahāne getürmek: Bahane bulmak, bahane ileri sürmek.

Geliben hazret-i şāhı cihāne / Getürdi bu işe yüz bin bahāne “Şah hazreti dünyaya gelince bu işe yüz bin noksan, kusur getirdi.” (2375)

diz-be-diz olmak: Birbirine çok yakın oturmak.

Anuñla diz-be-diz olmuş oturmuş / Hicābı şermi yüzünden götürmiş “Onunla diz dize olmuş, oturmuş; utanmayı, sıkılmayı bir tarafa bırakmış, kaybeymiş.” (2491)

epsem turtmak: Susup oturmak, konuşmadan durmak.

Şu resme hādime hışm etdi ol dem / Ki hādım korkusundan turtı epsem “O zaman hizmetçiye öyle bir kızdı ki hizmetçi korkusundan söz söyleyemez duruma geldi.” (190)

ferāgat olmak: Rahat olmak, huzur içinde olmak.

Ögince şād u hurrem yedi içdi / Ferāgat oldı yatdı hoş geçdi “Önce akıllıca, mutlu bir şekilde yedi içti; rahat bir şekilde yattı ve hoşça vakit geçirdi.” (2574)

gice gündüz dimemek: Sürekli, durmadan, ara vermeksizin.

Gice gündüz dimedin gitdiler hoş / Meger kim Sístana yetdiler hoş “Gece gündüz demeden hoşça gittiler ardından sorunsuzca Sistan’a ulaştılar.” (429)

göñlince gitmek: İsteğine uygun davranmak.

Velî bunlara kişi kulluğ itmek / Hemîşe bunlaruñ göñlince gitmek “...ama kişi bunlara hizmet etmeli ve daima bunların isteğine uygun davranmalı.” (980)

göñülden diñlemek: Can kulağıyla dinlemek.

Şorarsın çün bu tuñfe kışşayı sen / Göñülden diñle kim diyem anı ben “Sen bu garip kıssayı sorduğun için ben de sana diyeyim ve sen onu can kulağıyla (içten) dinle.” (1994)

gözle görmek: Bizzat görmek, şahit olmak.

Dimezdük anuñ işini size biz / Şükür kim gözünizle gördüñüz siz “Biz onun işini size söylemezdik ve şükürler olsun ki siz (bunu bizzat) gözünüzle gördünüz (bizzat şahit oldunuz).” (616)

hayrān kalmak: Hayran olmak.

Hemān sâ’atde yolağ kaldı hayrān / Diler kim ide bāzırgāna ihsān “Yolak, tam o anda hayran kaldı ve dilerdi ki bezırgāna bağışlasın, bağıшта bulunsun.” (761)

hāzır turtmak: Hazır bulunmak, bir şeyi yapmak için hazırlıklı olmak.

Ol uğrılar yanında turtı hāzır / Ulu kiçi bulara oldı nāzır “O, hırsızların yanında hazır bulundu; büyük küçük, herkes bunlara baktı.” (1432)

hoş görmek: Hoş görmek, hoş ve anlayışla karşılamak.

Aña enva’ıla in’ām kıldı / Katı hoş gördi çok ikrām kıldı “Ona çeşitli nimetler verdi; çok hoş karşıladı, ikramda bulundu.” (1103)

hoş geçmek: Güzel vakit geçirmek.

Ögince şād u hurrem yedi içdi / Ferāgat oldı yatdı hoş geçdi “Önce akıllıca, mutlu bir şekilde yedi içti; rahat bir şekilde yattı ve hoşça vakit geçirdi.” (2574)

ilerü tutmak: Birisini ya da bir şeyi üstün tutup, makbul sayıp tercih etmek.

Ki zorluğ şunda kim dükkāna varı / Ulular ilerü tutar firārı “Zorluğun şuradadır ki dükkāna varınca büyükler kaçmayı tercih eder” (306)

karşası gibi görmek: Kendisine yakın hissetmek.

Ki karşasım gibi görem sini ben / Eger terk itmez isen beni sen “Eğer sen beni terk etmezsen ben seni kardeşim gibi görürüm (görmek isterim).” (1116)

karşu gelmek: Karşılama, önüne çıkmak.

Kılı çün gördi karşu geldi lālā / Eyitdi kula kim iy seyrv ü bālā “Lala, kölenin kendisine doğru geldiğini görünce, ona ey servi ve uzun boylu, dedi.” (143)

ma ‘zür dutmak: Hoş görmek, başışlamak, affetmek.

Atamızsınız ma ‘zür dutğil / Keremden bu suçı mestür dutğil “Babamızsınız, (hatamızı) hoş görünüz; kerem sahibisiniz bu suçu ört, kapat.” (219)

mu ‘ayyen bilmek: Açıkça, gizli tarafı kalmamacasına bilmek.

Bahāsuz aña bu gevher viren kul / Mu ‘ayyen bildi kim şāh oğludur ol “Ona bu paha biçilmez mücevheri veren köle, onu şah oğlu olduğunu hemen anladı.” (466)

öl dirse ölmek: Her istenileni itiraz etmeden yerine getirmek.

Anuñ buyurduğı yerde oluram / Baña öl dirise ol dem ölürem “O nerede isterse orada olurum; (hatta) bana öl derse (de) ölürüm.” (127)

taña kalmak: Şaşırma, şaşkına dönmek.

Uyup şeytāna bir iş itdi baña / Ki ‘ālem halkı andan kaldı taña “Şeytana uyup bir şey yaptı bana ki herkes ondan dolayı şaşır kaldı” (276)

...üstince gitmek: Belli bir hâl, durum üzere olmak.

Ne kim itdise şer emriyle itmiş / Tarik-i rāstun üstince gitmiş “Ne yaptıysa şeriatın emriyle yapmış; doğru yolu takip etmiş.” (1451)

yağın bilmek: İyice, etraflıca bilmek.

Kolunda çünki gördi bu nişānı / Yağın bildi ki şeh-zādelar anı “Bu nişanı kolunda görünce şehzadeler onu açıkça bildi.” (465)

yolınca gitmek: Uymak, tabi olmak.

Bu kez bir gün bu işi ider iken / Bu cahiller yolınca gider iken “Bu kez bu işi bir gün yaparken yaparken bu cahillere göre hareket ederken...” (483)

yavuz sanmak: Hakkında kötü düşünmek.

Hemîşe rāyetün manşür olsun / Saña yavuz sanan mağhūr olsun “Bayrağın daima zafere ulaşsın; senin için kötü düşünen de bozguna uğrasın, kahrolsun.” (690)

zinde tutmak: Heyecanlı olmak.

Diyüben atama getürdüm anı / Anuñla zinde tutam tatlu cânı “Babama onu getirdim diyerek; onunla tatlı canını zinde, diri tutayım.” (1867)

1.1.4. Fiil + Fiil Bağlantısıyla Kurulanlar

Bu kullanım tek örneğe sahiptir ve tekrar grubu kalıbındadır.

yiyp içmek: Eğlenmek, gününü gün etmek.

Gice gündüz yalnız yir içer hoş / Nöker kayğısı kalmadı bunda uş “Gece gündüz, sadece güzelce eğlenir; işte burada dost, arkadaş kaygısı kalmadı.” (265/252)

1.1.5. Özne + Fiil Bağlantısıyla Kurulanlar

Bu şekilde kurulan deyim sayısı 26 (yirmi altı)’dır. Bu deyimlerin ilk unsuru genellikle iyelik grubundan (tamlayanın düşmüş isim tamlaması) oluşmaktadır.

ağrısı urmak: Sancısı tutmak.

Orada çün bular bir lahza turdı / Hemāndem hatunun ağrısı urdı “Orada bunlar bir an durunca hatunun hemen o anda sancısı tuttu.” (316)

cāni yanmak: İçi yanmak, acı çekmek.

Bırakdı bir kuyu ağzında anı / Anuñ hicriyle yanar şimdi cāni “Onu bir kuyu ağzında bıraktı; onun ayrılığıyla şimdi canı (içi) yanar.” (448)

dünüñ şubhı olmamak: Bir şey sürekli olmak, devam etmek.

Ki bu dünüñ dahı hiç şubhı olmaz / Bu savaşuñ ümiz ü şulhı olmaz “...Ki bu olumsuzluklar bitmez (ki bu gecenin bile sabahı olmaz); bu savaşın bitmesine ve barışa dair ümit olmaz.” (304)

ecel irmek: Eceli, ölüm anı gelmek.

Ecel irip haķuñ emriyle ölmüş / Anuñ yirine bu şulñan olmuş “Ecel gelip Allah’ın emriyle ölmüş; onun yerine de bu sultan olmuş.” (1096)

fikri gitmek: Akli başından gitmek.

Bunu didi vü fikri gitdi bir dem / Gehi nālān oldu gāh hurrem “Bunu dedi ve akli başından gitti bir an; bazen inledi bazen (de) mutlu oldu.” (172)

göñli dilemek: İstemek, arzulamak.

Buğur kendü yağı ardınca gitdi / Ne kim göñli dilerse anı itdi “Bu anda kendisi düşmanın ardından gitti; içinden geldiği gibi davrandı.” (1166)

güci yitmek: Gücü yetmek, yapabilmek, üstesinden gelebilmek.

Şunuñ kim güci yiterdi gitdi / Güci yitmez kalıban şabrın itdi “Gücü yetenler gitti; gücü yetmeyenler (ise) (arkada) kalarak sabretti.” (1292)

gözi açılmak: Kendine gelmek, bilinci açılmak.

Bir iki gün itdi istirahat / Gözi açıldı göñli oldu rāhat “Bir iki gün istirahat etti; kendisine geldi ve gönlü ferahladı.” (374)

haber gelmek: Haber alınmak, bir kimse ya da bir şey hakkında bilgi sahibi olunmak.

Hemāndem şeha haber geldi hoş tız / Ki düşmen şındı ey şāh-ı dil-āviz “Hemen o anda şaha, ey sevgili şah! Düşman kırıldı diye haber geldi” (1138)

iş bitmek: Herhangi bir sorun, mesele çözülmek, halledilmek.

Kim anuñ sa’yıyla bite bu iş / Gide sulñān-ı ādilden bu teşvîş “...ki onun çabasıyla bu iş hallolsun; adaletli sultan bu huzursuzluktan kurtulsun.” (1665)

iş düşmek: Yardımına gereksinim duymak.

Bu dem uş bir ehem iş düşdi baña / Beyān itmek dilerem anı saña “Bu anda bir önemli iş düştü bana (bana bir önemli iş yapmak gerekti); onu (da) sana anlatmak isterim.” (1672)

kanı kaynamak: Kanı ısınmak, sevgi duymak.

Göricek cevheri ol tatlu cāni / Sevüsi depreşüp kaynadı kanı “Cevheri, o tatlı canı görünce sevesi gelip kanı kaynadı.” (1064)

kararı gitmek: Huzuru, keyfi kaçmak.

İşitdi çünkü zibâ gül-izarı / Aña āşık olup gitdi kararı “Parlak gül yanaklı (sevgili)yı duyunca ona âşık olup huzuru gitti.” (1635)

mevli akmak: Meyletmek, eğilim göstermek.

Çü ta’cili ucından mevli aķdı / Meger vardı geline anda baķdı “Acelecilik nedeniyle niyetlendi, gitti ve orada geline baktı.” (1956)

ömri artmak: Ömrü uzun olmak, uzun yıllar yaşamak.

Didi kim ömri artsun pāzişāhuñ / Cihāna püşt ü iķbāle penāhuñ “Dedi ki dünyadaki dayanak ve mutluluk sığınağı olan padişahın ömrü uzun olsun” (669)

özi göyünmek: İçi yanmak, üzülmek, acı çekmek.

Özi göyünübeniñ bunlara şāhuñ / Penāh-ı ālem zıll-ulāhuñ “Allah’ın (dünyadaki) gölgesi ve âlemin sığınağı olan şahın bunlara içi yanarak...” (1316)

rızası olmak: Razı olmak.

Ne diyem size çün dānādur ol şāh / Ki bu işde rızām var bî-günāh “Ne diyeyim size o şah akıllı olduğu için bu işte rızam var suçsuz, günahsız.” (500)

sevüsi depremek: Sevgi damarı kabarmak, seveceği gelmek.

Göriccek cevheri ol tatlu cānı / Sevüsi depreşüp kaynadı kanı “Cevheri, o tatlı canı görünce sevesi gelip kanı kaynadı.” (1064)

şafak atmak: Şafak sökmek, şafak atmak.

Şabāha dek bu tācir anda yatdı / Buğur çünkim şabāh oldı şafak atdı “Bu tacir sabaha kadar orada yattı; bu anda şafak sökünce sabah oldu.” (825)

yüz suyun saçmak: Haysiyetini ayaklar altına almak.

Hemān tedbirimiz kaçmağdur ancak / Cihāna yüz suyun saçmağdur ancak “Tedbirimiz sadece kaçmaktır; (bu işe) herkese karşı utanç içinde kalmaktır.” (305)

vaḳti yitmek: Zamanı gelmek.

Ki yükliyi-idi ol cānuş cihānı / Meger kim vaḳti yitdi nāgehānı “...Ki yüklüydü (hamileydi) o canın cihanı; sonra, ansızın (doğum zamanı) zamanı geldi.” (315)

vaḳti irmek: Vakti, zamanı gelmek.

İrip vaḳti “Vakti gelince...” (317)

vekālet virilmek: Görevi başkasına devredilmek.

Aḡa virildi ol yerde vekālet / Anuş emrinde konuldi eyālet “Ona orada vekalet verildi; eyaletin yönetimi onun emrine verildi.” (770)

yol uğramamak: Kimse gelip gitmemek, ıssız olmak.

Orada kim komuşdı altını ol / Şapaydı uğramazdı oraya yol “O altını orada bırakmıştı; (ve orası) şapaydı, oraya yol uğramazdı (kimsenin yolu oraya düşmezdi).” (1018)

zararı deḡmek: Kötülüğü dokunmak.

Eger ḳorisavuz bu ḫālde anı / Deḡiser elbetde bize zararı “Eğer onu bu hâlde bırakırsak elbette bize zararı dokunur.” (1607)

ziyānı deḡmek: Zararı dokunmak.

Bir uğrı-yı beçeyi kim şer anı / Ki deḡdi vü deḡer ḫalka ziyānı “Bir hırsız çocuk ki onun kötülüğü, zararı halka dokundu ve (de) dokunur, dokunacak.” (2730)

1.1.6. Özne + Zarf Bağlantısıyla Kurulanlar

Bu kullanımın tek örneği vardır.

cihān durduḡça: Daima, hayat boyunca.

Eyitdiler ki iy şāh-ı cihān-dār / Cihān durduḡça ol iḳbālile var “Ey dünyaya hükmeden şah, dünya durduḡça o ikbaliyle (talihle) var oldu, var olacak dediler.” (1174)

1. 2. İki Ögeden Oluşanlar

1.2.1. Nesne + Yer Tamlayıcısı + Fiil Bağlantısıyla Kurulanlar

Bu kullanım 7 (yedi) örneğe sahiptir.

başını ele/eline almak: Başını iki eli arasına alıp düşünmek.

Hemān bir tahtanuş üstinde ḳaldı / Yaluruş başını eline aldı “Hemen bir tahtanın üstünde kaldı; yalnız başını eline aldı (düşünmeye başladı).” (745)

cānı yola ḳomak: Canından geçmek, ölümü göze almak.

Ki sizüñle görürüz bu cihānı / Ḳomuşuz yolunuza ḳuşça cānı “...Ki sizinle görürüz bu dünyayı; kuş gibi olan canımızı yolunuza feda etmişiz.” (288)

elinden ihtiyarı gitmek: Yapacak bir şeyi kalmamak, elinden can gitmek, çaresiz olmak.

Elinden gitti ol dem ihtiyarı / Bu işe itmedin şabr u kararı “Bu işe sabır ve karar etmeden o an (sanki) elinde can kalmadı.” (2465)

gözi kana dönmek: Çok öfkelenmek, öfkeden deliye dönmek.

Hemān kim hatun işitdi bu sözi / Ğazabdan kana döndi gözi “Kadın bu sözü duyar duymaz öfkeyle doldu.” (2469)

yüz şuyını yerlere şalmak: Haysiyetini beş paralık etmek.

Kızımı gücile elimden aldı / Yüzümün şuyını yerlere şaldı “Kızımı zorla elimden aldı; haysiyetimi beş paralık etti.” (277)

yürekleri oda dağlamak: Acı vermek, derde düşürmek.

Bu sözi diyüben ağladılar çok / Yüreklerin oda dağladılar çok “Bu sözü söyleyip çok ağladılar; yüreklerini çokça acı içinde bıraktılar.” (1190); **Ķamusını hemān-dem bağladılar / Yüreklerini oda tağladılak** “Hepsini hemen bağladılar; yüreklerini yaktılar.” (602)

1.2.2. Özne + Zarf + Fiil Bağlantısıyla Kurulanlar

Bu kullanımın 1 (bir) örneği vardır.

güni hoş geçmek: Hoşça vakit geçirmek, eğlenmek.

Diler ki katına ilede bunu / Bunun vaşlıyla hoş geçe günü “Diler ki bunu huzuruna getirsin, buna kavuşup mutlu bir şekilde yaşasın.” (146/411)

1.2.3. Özne + Yer Tamlayıcısı + Fiil Bağlantısıyla Kurulanlar

Bu kullanımın 9 (dokuz) örneği vardır.

baş/başı göklere yitmek: Oldukça gururlanmak, mutlu olmak.

Bu zibā işi kim sulṭānum itdi / Şanasın başum uş göklere yitdi “Sultanımın yaptığı bu parlak iş, sanki başımı göklere erdirdi (gururlandım, mutlu oldum).” (238)

başu göklerin ucına yitmek: Çok fazla gururlanmak.

Şu resme şeh anı taḥsîn itdi / Ki başu göklerin ucına yitdi “Şah onu öyle bir takdir etti ki sevinçten başu (sanki) göklerin (en) ucuna ulaştı.” (537)

bıcağ/bıçağı süñüğe yitmek: Bıçak kemiğe dayanmak, bir sıkıntı vs. artık dayanılmaz hâle gelmek.

Başa gürd gör kim ni iş itdi / Kim ol işden bıcağ süñüğe yitdi “O kahraman kişi gör bana ne yaptı; ondan dolayı bıcağ kemiğe dayandı.” (271)

gözlere/gözine cihān tar olmak: Huzursuz, mutsuz olmak.

Kim ol işden eyā şāh-ı cihāndār / Olupdur gözlerüme bu cihān tar “...Ki ey dünya hâkimi şah, o işten dolayı bu cihan gözlerime dar olmuştur.” (2482)

emri yerine yetmek: Emrettiği şeyler yerine getirilmek.

Didi emri yerine yetdi ḥānuş / Penāh-ı ālem ü şāh-ı cihānuş “Herkesin sığınağı ve dünya şahının emri yerine getirildi dedi.” (2255)

kendüzini ...A urmak: Bir yere yetişmek, ulaşmak.

O yire urdı kendüzini derhāl / Meger irişdi ol şāh-ı nigü-fāl “Meğerse o talihsiz şah, kendisini derhal oraya yetiştirdi (oraya gitti).” (2312)

vebāl/vebali boynuna olmak: Günahı boynuna olmak.

Ki şabrıla biline şonra ḥālüm / Şehüñ boynuna olmaya vebālüm “Sonra halim sabırla bilinsin ki şahın boynuna vebalim olmasın.” (2364)

yüzi ayağına sürmek: Ayaklarına kapanmak.

Gözüm var mıydı ki seni göreydüm / Yüzüm girü ayağına süreydüm “Gözüm var mıydı ki seni göreydim; yüzümü tekrar ayağına süreydim.” (1072)

yüzine kir gelmek: Haysiyeti, şerefi zedelenmek, beş paralık edilmek.

Katı şād oldı bu sulţān-ı dil-gîr / Kim ol işden yüzine gelmedi kir “Gücenmiş olan şah bu işten yüz akıyla çıkınca çok mutlu oldu.” (2357)

1.2.4. Özne + Nesne + Fiil Bağlantısıyla Kurulanlar

Bu kullanıma 3 (üç) örnek vardır:

gözi tuş olmak: Gözü ilişmek, bir anda görmek.

Gözi tuş oldı ‘ayyārūn çün aya / Anuñ zibālīgına kaldı taña “Ayyarın gözü ona ilişince onun yakışıklılığı, güzelliği karşısında şaşakaldı, şaşırıldı.” (464)

gözi uyku tölme: Uykulu olmak.

Ki şāh bu gece serhoş olmuş-idi / Süciden gözi uyku tölmiş-idi “...Ki şah bu gece sarhoş olmuştu; içkiden dolayı gözü uyku dolmuştu.” (1153)

baş ayak, ayak ser olmak: Her şey tersine dönmek.

Siyāset hālî ğayet ebter oldı / Ki baş ayak olup ayak ser oldı “Siyaseti gayet verimsiz oldu ki her yer karışık bir hâle geldi.” (1980)

1.2.5. Yer Tamlayıcısı + Nesne + Fiil Bağlantısıyla Kurulanlar

Bu kullanımın 11 (on bir) örneği vardır.

ayağın toprağına / tozına yüz sürmek: Önünde saygıyla diz çökmek, ayaklarına kapanmak.

Ki kutlu yüzini bir dem görevüz / Ayağın toprağına yüz sürevüz “...Ki nurlu yüzünü bir an (olsun) görüp, ayağının toprağına yüz sürelim (önünde saygıyla eğilelim).” (387). *Hoş ola başum üstine varayım / Ayağı tozına yüzüm süreyim* “İyi, baş üstüne, (güzelliklerle) gideyim; ayağının tozuna yüzümü süreyim (önünde gerekli saygıyı göstereyim).” (129/388)

başına hak kırmak: Sıkıntı, dert içinde olmak.

Kim itmeye bu sözden zehresin çāk / Bu işden kim kırmaya başına hak “Kim bu sözden korkmaz; kim acı içinde kalmaz?” (592)

elden ne gelmek: Çaresiz kalındığını ifade eden deyim.

Elimden ne gelür ben nidiserem / Bu güçden dāde kime gidiserem “Elimden ne gelir ben ne yapacağım; bu zorbalıktan yardım için kime giderim?” (774)

elden hatā çıkmak: Hata işlemek, yanlış yapmak.

Ki ben kul kaşdıla itmedüm anı / Hatā çıktı elimden nā-gehānı “...Ki köle olan ben onu kasıtlı yapmadım; ansızın elimden bir hata, kaza çıktı.” (2014)

... gözine tar olmak: Hayatı kendisine zindan olmak, sıkıntı, dert içinde olmak.

Harāminün elinde ey cihān-dār / Cihān oldı bu ‘ālem gözine tar “Ey dünya hâkimi, o haraminin elinden herkesin dünyası dar oldu (herkes onlar yüzünden sıkıntı içinde kaldı).” (2672)

kanına kâsd etmek: Öldürmeye niyetlenmek, canına kastetmek.

Şehün dergesine dutdı kamu yüz / Günehsüz kanına kâsd itdi düpdüz “Hepsi, şahın dergâhına yöneldi; doğrudan günahsızların canına kast etti.” (294/343)

üstüne hücum etmek: Saldırmak, hücum etmek.

Be-küllî yolların bağlayup ol dem / Hücum itdiler üstüne derhem “O an yollarını keserek hemen üstüne hücum ettiler.” (295)

yüzüne bakmaz olmak: Umursamaz olmak, aldırmamak.

Ki bakmaz oldı sulṭān yüzüme / Anuṣṭün dūrterem ḳanum yüzüme “...Ki sultan bana umursamaz, iltifat etmez oldu; onun için acı içindiyim.” (2331)

bir pūla muhtāc ḳalmak: Oldukça fakir olmak, muhtaç duruma düşmek.

Faḳīr ü müstemend ü aç ḳaldı / Cihānda bir pūla muhtāc ḳaldı “Dünyada bir pula muhtaç olacak şekilde fakir, kederli ve aç kaldı.” (749)

cāna ḳaşd itmek: Öldürmek, katletmek.

Neyiṭün gireyim yoḳ yire ḳana / Neye ḳaşd ideyim mazlūm cāna “Neden yok yere katil olayım; neden mazlum bir cana kıyayım?” (649)

1.2.6. Yer Tamlayıcısı + Özne + Fiil Bağlantısıyla Kurulanlar

Bu kullanımın 2 (iki) kullanıma sahiptir.

elinde ihtiyārı ḳalmamak: Yapacak bir şeyi kalmamak.

Getürdiler süriyü Bahtiyārı / Ki ḳalmamış elinde ihtiyārı “Bahtiyar’ı sürükleyerek getirdiler ki artık yapacak bir şeyi kalmamıştı.” (660)

başına iş gelmek: Bir kötü durumla karşılaşmak, belayla karşılaşmak.

“Gelelim imdi oḳlanlar işine / Ki ne iş geldi anlaruṣ başına” “Şimdi gelelim oḳlanların işine ki (görelim) onların başına ne geldi.” (1043)

1.2.7. Nesne + Nesne + Fiil Bağlantısıyla Kurulanlar

Bu şekilde kurulan deyim sayısı 1 (bir)’dir.

zehresin ḳāk itmek: Korkutmak, korku salmak.

“Kim itmeye bu sözden zehresin ḳāk / Bu işden kim ḳomaya başına ḳāk” “Kim bu sözden korkmaz; kim başına toprak koymaz?” (592)

2.8. Nesne + Yer Tamlayıcısı + Fiil Bağlantısıyla Kurulanlar

Bu şekilde kurulan deyim sayısı 4 (dört)’tür.

cānı yolına ḳoymak: Uğrunda ölümü göze almak, her türlü tehlikeye hazı olmak.

Saḳa şatdum temāmet ḳanumānı / Senüṣ yolına ḳodum tatlu cānı “(Hem) Bütün mal ve mülkü sana attım (hem de) tatlı canımı senin uğruna feda ettim.” (338)

yüzün yüzüne urmak: Yüzünü yüzüne sürmek suretiyle selamlaşmak.

Muḳabbetden yüzün yüzüne urdı / Anayıla oḳul bir laḳza turdı “Anne ve oḳul bir an ayaḳa kalktı; sevgiyle yüzünü yüzüne vurdu (yüzünü yüzüne yapıştırmak suretiyle selamlaştılar).” (2236)

2.8. Nesne + Zarf + Fiil Bağlantısıyla Kurulanlar

Tek kullanıma sahip.

göḳli ḳoş dutmak: Gönlünü hoş tutmak, mutlu etmek.

Didüḳün Rūzbih ahi benim uş / Bugünden girü dutḳıl göḳli ḳoş “Kardeş, bahsettiḳin Ruzbih benim işte; bugünden sonra gönlünü hoş tut.” (1193)

2. Kelime Gruplarıyla Kullanımına Göre Deyimler

Bahtiyār-nāme’deki deyimler, kelime gruplarıyla kullanımına göre aşağıdaki şekiller de kullanılmıştır.

2.1. İsim Tamlaması Kalıbında Olanlar

Bu kullanımın 4 (dört) örneği vardır.

şeytân işi: Kötü ve zararlı iş.

Ki hışmıla gâzab şeytân işidür / Anı şanat kılan anuñ işidür “...Ki öfke ve gazap şeytandandır; onu sanat edinen de onun arkadaşıdır.” (92)

baş tacı: Çok değerli, önemli kimse.

Didi kim başumuñ tacı durur ol / Cevâbını sözüñ dürr gibi saçdı “Dedi ki başımın tacıdır o; cevaptaki sözünü inci gibi saçtı.” (126)

baş üstüne: Emredersiniz, mennuniyetle.

Anı çün Bütēmām işitdi ol dem / Didi baş üstüne ey şâh-ı ‘Azām “Buteman o an onu duyunca, ey büyük şah baş üstüne dedi.” (1682)

Söz ortası: Söz arasında, söz sırasında.

Söz ortasında takrîbile ol dem / Didi iy baht iyesi şâh-ı ‘âlem “O zaman konuşmanın ortasında, konuşma esnasında yaklaşılarak, ey bahtlı âlem şahı, dedi.” (2154)

2.2. Sıfat Tamlaması Kalıbında Olanlar

Bu kullanımın 4 (dört) örneği vardır.

bir nefes: Bir an, bir anlık.

Ki bini bir nefes şâd itmedün sen / Cefa vü gamdan âzâd itmedün sen “...Ki sen beni bir an olsun mutlu etmedin ve de cefa ve gamdan kurtarmadın.” (165/300)

kara gün: Kötü ve zor gün.

İrişüp Sîstan milkine bunlar / Getürdiler ‘adüya kara günler “Bunlar Sistan’nın şehrine ulaştıklarında düşmana kötü günler (zor anlar) yaşattılar.” (430)

şoñ nefes: Ruhun bedenden çıktığı an.

Didüñüz-idi kim sinüñ ölümün / Cihāndan şoñ nefesde mahv olumuñ “Dediniz ki senin ölümün, dünyada son nefeste mahvolman (demektir).” (2705)

kutlu yüz: Nur yüzlü, insana huzur verici bir yüz.

Ki kutlu yüzini bir dem görevüz / Ayağun toprağına yüz sürevüz “...Ki nurlu yüzünü bir an (olsun) görelim; ayağının toprağına yüz sürelim (önünde saygıyla eğilelim).” (387)

2.3. İsnat Grubu Kalıbında Olanlar

Bu deyimlerin sayısı 3(üç)’tür. Deyimler, cümlede yer tamlayıcısı ve yüklem olarak, kelime grubu bakımından ise sıfat olarak görev almaktadır.

yüzü sulu: Edepli, haysiyetli.

Buyurdi beglerün bir ulusına / Hayâ ıssı vü yüzü sulusına “Beylerden haya sahibi ve edepli bir büyüğe buyurdu.” (216)

yiri giñ: Rahat, keyfi yerinde.

Yiri giñ-idi çünki farîğ oldu / Buğur zulm eylemege beyn buldı “Rahat bir konumdaydı, bu yüzden ferahlık buldu; şimdi zulmetmeye fırsat buldu.” (275)

sözi taflu: Güzel konuşan, tatlı dilli.

Huzādād eydür ey devletlü hoca / Yüzi şulu vü sözi taflu hocā “Hüda-dat, ey talihli, edepli ve tatlı sözlü hoca, dedi.” (497)

2.3. Edat Grubu Kalıbında Olanlar

Bu şekilde kurulan deyim sayısı 3 (üç)'tür. Bu deyimler, cümlede zarf olarak görev yapmaktadırlar.

yerden göge dek: Pek çok.

Benüm yerden göge dek minnetüm var / Ki bir nesnem ola şāha sezāvār “Benim yerden göge kadar (çokça) minnetim var; şaha uygun bir şeyim var.” (235)

ne yüzile: Hangi yüzle?

Çü bilmezem kime bühtān ideyim / Yarın haşre ne yüzile gideyim “Bilmiyorum kimi suçlayayım; yarın haşre hangi yüzle gideyim?” (595)

yok yire: Hiç uğruna, gerek olmadığı hâlde.

Neyiçün gireyim yok yire kana / Neye kaşd ideyim mazlüm cāna “Neden yok yere kana gireyim; neden mazlum bir cana kıyayım?” (649)

2.4. Tekrar Grubu Kalıbında Olanlar

Tekrar grubu kalıbında olan deyim sayısı 7 (yedi)'dir. Bu deyimler, cümlede zarf görevi görmektedirler.

gice gündüz: Sürekli, durmaksızın.

Gice gündüz yalunuz yir içer hoş / Nöker kayğusu kalmadı bunda uş “Gece gündüz, sadece hoşça eğlenir; hizmetkârın burada kaygısı kalmadı işte.” (265/ 252/451/479)

düni günü: Sürekli, durmadan

Düni günü geşt iderlerdi cihāni / Gezip ki āşikāre nihāni “Gizli açık (her şeyi) gezip daima dünyayı dolaşırlardı.” (452)

düşe tura: Düşe kalka, zorlukla.

Düşe tura oradan sürdi gitdi / Buğur aḥşam olunca şehre yetdi “Düşe kalka oradan gitti; o zaman akşam olunca şehre ulaştı.” (2050)

başa baş: Teke tek, bir başına.

Dutardı yalunuz şir ü pelengi / Başa baş öldürürdi nehengi “Yalnız olarak aslan ve kaplanı tutardı; timsahı tek başına öldürürdü.” (2665)

başdan ayağa: Bütünüyle, hepten.

Eger ‘akla eger eger şer ‘a bu fuḥş iş / Olur başdan ayağa sehv ü yanlış “Gerek akıl gerekse şeriat için bu fahiş iş bütünüyle hatadır.” (1726)

bir bir: Tek tek, birer birer.

Anı bunda baña tiz dut beyān it / Nicedür vaşfını bir bir ‘ayān it “Onu burada bana hemen tut, beyan et; onun vasfı nasıldır, tek tek anlat.” (683)

Sonuç

Bahtiyâr-nâme’de yer alan deyimler, öğelerle ve kelime gruplarıyla kullanımına göre ele alınmıştır. Ayrıca tek öge ve iki ögeyle kullanışlarına göre sınıflandırılmıştır. Tek ögeyle kullanışlarına bakıldığında deyimler:

1. Yer tamlayıcısı + fiil bağlantısıyla kurulanlar (59),
 2. Nesne + fiil bağlantısıyla kurulanlar (99),
 3. Zarf + fiil bağlantısıyla kurulanlar (26),
 4. Özne + fiil bağlantısıyla kurulanlar (26),
 5. Özne + zarf bağlantısıyla kurulanlar (1),
 5. Fiil + fiil bağlantısıyla kurulanlar (1) kullanım şeklinde görülmektedir.
- İki ögeyle kullanımına göre bakıldığında deyimler:
1. Nesne + yer tamlayıcısı + fiil bağlantısıyla Kurulanlar (7),
 2. Özne + zarf + fiil bağlantısıyla kurulanlar (1),
 3. Özne + yer tamlayıcısı + fiil bağlantısıyla kurulanlar (9),
 4. Özne + nesne + fiil bağlantısıyla kurulanlar (3),
 5. Yer tamlayıcısı + nesne + fiil bağlantısıyla kurulanlar (11)
 6. Yer tamlayıcısı + özne + fiil bağlantısıyla kurulanlar (2),

7. Nesne + nesne + fiil bağlantısıyla kurulanlar (1),
 8. Nesne + zarf + fiil bağlantısıyla kurulanlar (2) kullanım şekline sahiptir.
- Kelime gruplarıyla kullanımına göre ise deyimler;
1. İsim tamlaması kalıbında olanlar (4),
 2. Sıfat tamlaması kalıbında olanlar (4),
 3. İsnat grubu kalıbında olanlar (3),
 3. Edat grubu kalıbında olanlar (3),
 4. Tekrar grubu kalıbında olanlar (7) kullanıma sahiptir.

Bahtiyâr-nâmede yer alan bu zengin deyim varlığı gerek dîvân şiiri için gerekse Türk dili için önemli veriler sunmaktadır. İçinde yer alan bazı deyimler oldukça renkli ve dikkat çekicidir: *bıçak / bıçağı süñüğe yitmek* deyimini bugünkü *bıçak kemiğe dayanmak* deyiminin karşılığıdır ve deyimde yer alan *süñük* “kemik” bugün bazı Anadolu ağızlarında ve Azerbaycan Türkçesinde kullanılmaktadır. *Zehresin çāk itmek* “ödüñü çatlatmak, çok korkutmak” deyiminde yer alan *zehre* kelimesi bugün Van Küresinli ağzında *zehlesi gitmek* deyiminde de görülen *zehle* şeklinde yaşamaktadır. Yine Türkiye Türkçesi ölçünlü dilinde görülen *günahı boynuna olmak* deyimine Bahtiyâr-nâme’de *vebâli boynuna olmak* şeklinde, *aklından çıkarmak* “unutmak” deyimine *göñlinden götürmek* “göñlünden, aklından çıkarmak”, *hayatına son vermek* “öldürmek” deyimine ise *ömür ipini kesmek* “ömrünü sonlandırmak, öldürmek” şeklinde rastlanmaktadır. Bugün *rahat*, *müreffeh* kelimelerinin karşılığı söz konusu eserde *yiri giş* “yeri geniş” şeklindeki isnat grubuyla kurulan deyimle karşılanmıştır. Bütün bunlar, eski eserlerde yer alan deyimlere daha dikkatli gözlerle bakılması gerektiğinin bir ifadesi olması ve Türkçenin deyim açısından ne kadar zengin olduğunu göstermesi açısından önem taşımaktadır.

Kaynakça

- Aksan, D. (2014). *Anadilimizin söz denizinde*. Bilgi Yayınevi.
- Aksoy, Ö. A. (2017). *Atasözleri ve deyimler sözlüğü 2*. İnkılâp Kitabevi.
- Cin, A. (2013). *Süheyl ü Nev-bahâr (Kenzü'l-bedayi)*. Eğitim Kitabevi.
- Hatiboğlu, V. (1978). *Dilbilgisi terimleri sözlüğü*. Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları.
- Hengirmen, M. (2011). *Deyimler sözlüğü*. Engin Yayınevi.
- Karaağaç, G. (2022). *Dilbilimi terimleri sözlüğü*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Korkmaz, Z. (2017). *Dil bilgisi terimleri sözlüğü*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Sevinçli, V. (1992). *Bahtiyarname (metin-sözlük)*. [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Sevinçli, V. (2020). Kuzey Van Gölü yöresi ağızlarında deyimler (Adilcevaz - Ahlat - Tatvan - Erciş). M. Akkuş (Ed.), *Atasözleri ve deyimler üzerine incelemeler* (s. 127-154) içinde. Akçağ Yayınları.
- Topaloğlu, A. (2019). *Karşılaştırmalı dilbilgisi terimleri sözlüğü*. Dergâh Yayınları.
- Parlatır, İ. (2010). *Deyimler*. Yargı Yayınevi.

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Araştırmacı verilerin toplanmasında, analizinde ve raporlaştırılmasında her türlü etik ilke ve kurala özen gösterdiğini beyan eder.

Yazarların Makaleye Katkı Oranları

Makalede yazarlar eşit oranda katkı sağlamıştır.

Çıkar Beyanı

Makalenin hazırlanmasında herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.